

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

У НОМЕРІ:

Ірина ЛИТВИН

Особливості та основні етапи розвитку Михайлівського Золотоверхого монастиря (XI–перша чверть XVII ст.)

Павло ГАЙНИЖНИК

Заснування Центральної Ради та її перші заходи у фінансовій сфері (березень–червень 1917 р.)

Денис ГЕТЬМАН

Василь Щавинський та його внесок у справу повернення українських культурних цінностей

КИЇВСЬКА СТАРОВИНА

листопад-грудень
2006

№6
(372)

Головний редактор
П. П. Толочко

Журнал
Київського
славістичного
університету

**Науковий
історико-філологічний журнал**
Виходить 1 раз на 2 місяці

Заснований 1882 р.

Був друкованим органом
Київської Старої Громади

Редакційна колегія:

Ю. М. Алексєєв
О. І. Білодід
Т. І. Гундорова
І. М. Дзюба
В. Б. Євтух
Я. Д. Ісаєвич
М. Ф. Котляр
В. П. Ляхоцький
О. С. Онищенко
О. В. Павлюк
М. Т. Пархоменко
О. В. Прискока (заступник головного редактора)
Г. Ф. Семенюк
М. І. Сенченко
Г. М. Сиваченко
В. А. Смолій
О. Г. Сокирко
А. Г. Щегельський (відповідальний секретар)

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 8 вересня 1999 р.
№ 01-05/9 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких
можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових
ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки" та
"філологічні науки".

(Бюлетень ВАК України. — 1999. — № 5.)

ЗМІСТ

Статті та повідомлення

<i>Грина Литвин</i> Особливості та основні етапи розвитку Михайлівського Золотоверхого монастиря (XI—перша чверть XVII ст.)	3
<i>Леся Толочко</i> До історії благоустрою Контрактового майдану на Подолі у Києві	15
<i>Олександр Пилипенко</i> Участь вчених українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями у XIX—на початку XX ст.	21
<i>Павло Гай-Нижник</i> Заснування Центральної Ради та її перші заходи у фінансовій сфері (березень -червень 1917 р.)	27
<i>Михайло Самофалов</i> Кость Штепа: молоді роки (1896—1920 рр.)	36

Матеріали міжнародної конференції „Північне Причорномор'я: до витоків слов'янської культури " (IV читання пам'яті академіка О.М. Трубачова — Алушка, 2006)

<i>Олег Прискока</i> Хроніка	41
<i>Александр Шапошников</i> Неиндоиранское в скифском	51
<i>Нина Колгушкина</i> Україна в жизни русских славистов Измаила Срезневского (1812—1888 гг.) и Олега Трубачева (1930 - 2002 гг.)	73
<i>Татьяна Исаченко</i> Диалог продолжается (О.Н. Трубачев и культура Северного Причерноморья)	76
<i>Леонид Чекурин</i> Исследователи Азово-Черноморской Руси: историографические заметки на конференции лингвистов	83
<i>Штольд Маньчак</i> Звідки прибули готи до Чорного моря?	102

Джерела з історії України

<i>Володимир Маслійчук</i> Про цехові звичаї з фонду Харківської полкової канцелярії (1764 р.)	107
<i>Любов Жванко</i> Джерело з історії вивчення проблеми біженства першої світової війни в Російській імперії („Керівні положення по влаштуванню біженців“)	114

Історичні постаті

<i>Аенис Гетьман</i> Василь Шавинський та його внесок у справу повернення українських культурних цінностей	124
<i>Анатолій Болабольченко</i> Сергій Єфремов. Повернення із забуття (закінчення)	131

Нотатки

<i>Николай Семенов</i> Мифологический аспект проблемы происхождения языка	142
<i>Ганна Улюра</i> „Наші письменниці“ СІ. Пономарьова у вітчизняній фемінології XIX ст.	157
<i>Олег Делендик</i> Креститель или Христитель? Об одной ошибке в переводах Евангелий	163
<i>Валентина Шупик</i> Творчість Пантелеймона Куліша в оцінці дослідників	167
Зміст журналу „Київська старовина“ за 2006 рік	174

УЧАСТЬ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ОБМІНІ НАУКОВИМИ ЗНАННЯМИ У ХІХ - НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Олександр ПИЛИПЕНКО

До проблем, які до останнього часу залишаються недостатньо вивченими, належить історія участі вчених українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями у ХІХ— на початку ХХ ст. Даний вид діяльності був одним із найбільш важливих видів зовнішньоекономічної діяльності України на зламі ХІХ і ХХ ст. Слід зазначити, що дана тема недостатньо висвітлена у вітчизняній науковій літературі. Серед вчених, які займалися даною проблематикою, були насамперед, Катренко А.М., Катренко Я.А. і їхня праця "Наукові зв'язки Київського університету 1834—1917 рр. Текст лекцій до спецкурсу "Культура України ХІХ— початку ХХ ст. — К.: Видавничо-поліграфічний центр "КУ", 1994."

З усіх трьох університетів України у ХІХ ст. найбільш активну діяльність по налагодженню міжнародних зв'язків розвинув Київський університет імені святого Володимира. У ХІХ і на початку ХХ ст. Київ був респектабельним європейським містом. Сюди приїздило багато представників світової наукової еліти. В свою чергу, вчені Київського університету відвідували інші країни. Так, в період з 4 березня 1868 по 13 травня 1869 р. декан юридичного факультету Іванішев був відраджений до Варшави з науковою метою [1, 17]. З метою дослідження релігійних війн ХІХ ст. та аграрних відносин і становища селян Франції напередодні революції кінця ХІХ ст., професор І.В. Лучицький працював у 70—90-х роках ХІХ ст. в архівах і бібліотеках Парижа, Гренобля, Ліона, Тулузи. Тривалий час перебували за кордоном з науковою метою знавець античної історії і грецької словесності проф. Ф.Г. Міщенко та відомий історик права професор О.Ф. Кістяківський. Юридичний факультет університету відрадив М.Ф. Владимирського-Буданова за кордон для ознайомлення з архівними матеріалами, рідкісними виданнями із слов'янського права, для встановлення особистих контактів з відомими юристами-слов'янознавцями. Протягом 1880—1881 рр. М.Ф. Владимирський-Буданов працював у архівах Варшави, Відня, Праги, в архівах Академії, Земському архіві м. Загребя [2, 28].

З метою вивчення тропічної фауни та поповнення університетської колекції тварин проф. О.О. Коротнев, згідно з його доповідною запискою, побував на Малуккських островах Тихого океану. У річному звіті університету відзначено, що у 1893 р. Петербурзька академія наук виділила кошти проф. С.Г. Навашину для поїздки на о. Яву (Індонезія) з метою наукових досліджень у Бейтензорському ботанічному саду. Опис цієї подорожі було надруковано в "Університетских известиях" (1900, — № 8, 10, 11). Київський університет делегував своїх представників на міжнародні конгреси та з'їзди, що сприяло популяризації досягнень вітчизняної науки, а також ознайомленню з результатами новітніх наукових досліджень у багатьох країнах світу.

Так, професори В.В. Підвисоцький та Г.Є. Рейн брали участь у XIII медичному конгресі в Парижі 1899 р. Професор Павловський ~ у X конгресі гігієни та демографії у 1900, професор ЮА Кулаковський — у конгресі історичних наук у Римі в 1902 р., професор М.В. Борецький — у з'їзді лікарів у Мадриді в 1903 р., професор Ф.І. Кнауер у XV конгресі орієнталістів в Алжирі у 1904 р, професори ЮА. Кулаковський та Г.Г. Павлуцький — в археологічному конгресі в Афінах у 1905 р, професори М.М. Бубнов та П.М. Ардашев — у з'їзді істориків у Берліні у 1908 р., проф. Ф.І. Кнауер у XVI конгресі орієнталістів в Копенгагені в 1908 р, професори В.К. Високович і СІ. Чир'єв та приват-доцент М.Д. Стражеско в XVI конгресі лікарів у Будапешті у 1902 р., проф. Т.Д. Флоринський — у слов'янському з'їзді в Софії у 1910 р., проф. О.О. Коротнев — у XIII зоологічному конгресі в м.Граці в 1910 р., проф. К.Є. Вагнер та М.Н. Латинський — у конгресі радіології та електрики в Брюсселі у 1910 р., приват-доцент А.В. Леонтович — в XVIII фізіологічного конгресу у 1910 р., проф. М.І. Андрусов ~ у XV географічному конгресі у 1911 р., професор Г.І. Морозов — у медичному конгресі в Лондоні у 1913 р., професор П.М. Ардашев — в історичному конгресі у 1913 р., професор О.О. Коротнев — в IX зоологічному конгресі в Монако у 1913 р. [4, 29].

Вчені Київського університету відвідували всесвітні виставки і експонували на них свої досягнення. Так, для експонування на Паризькій всесвітній виставці в 1878 р. історико-філологічний факультет висунув "Труди III археологічного з'їзду" в 2-х томах, фізико-математичний факультет — працю М.Ф. Хандрикова "Система астрономії". Передові вчені Київського університету, які самовіддано розвивали науку, були відомі своїми працями не лише в Російській імперії, а й поза її межами. Їх монографії, наукові статті перевидавалися за кордоном й схвально оцінювалися визначними вченими світу. Багато іноземних дослідників відзначали, як видатні за своїми науковими результатами, праці в галузі геології професора ВС Тарасенка. Праця професора В.В. Підвисоцького "Основи общей патологии" була перекладена сімнадцятьма іноземними мовами. Ботанікам усього світу був відомий СГ. Навашин. До нього неодноразово приїздили іноземні вчені, серед яких були, наприклад, директор Бейтензорського ботанічного саду на о. Ява М. Трейб, професор Празького Карлового університету Б. Немець [19]. Іноземні колеги приїздили з метою ознайомлення з препаратами СГ. Навашина. Однією з форм зв'язків між Київським університетом і зарубіжними навчальними закладами та науковцями було обрання його викладачів почесними членами вузів, наукових товариств тощо. Наприклад, у 1878 р. професор В.О. Бец був обраний членом-кореспондентом Паризького антропологічного товариства та повноважним членом Лейпцігського етнографічного музею. З 1883 р. професор М.С. Ващенко-Захарченко став членом-кореспондентом математичного товариства в Бордо. Професора ПА. Тутковського у 1888 р. було обрано членом Бельгійського геологічного товариства [5, 20].

Архівні матеріали свідчать, що почесними членами Київського університету були обрані: проф. Страсбурзького університету Де-Барі (1880 р.), проф. Віденського університету Ф. Мікланич і французький історик А. Рамбо у 1884 р., проф. Берлінського університету А. Кундт і видатний французький вчений А. Пастер у 1893 р., помічник директора Пастерівського інституту в Парижі, доктор П. Ру — у 1898 р., проф. Віденського університету Г. Урман в 1901 р., проф. Ієнського університету Б. Дельбрук, проф. Лейпцігського університету К. Бругман у 1905 р., філолог-славіст І.В. Ягич у 1908 р.

Київський університет відіграв велику роль у підготовці науково-педагогічних кадрів для ряду європейських країн. Зокрема, тут навчалися представ-

ники болгарського, сербського та інших народів. Документи засвідчують, що Київський університет та товариства, що діяли при ньому, періодично обмінювалися із зарубіжними навчальними закладами і творчими установами своєю науковою продукцією. Так, на засіданні Ради університету 28 травня 1882 р. було заслухано висновок бібліотечної комісії університету про одержання 55 назв періодичних видань різних іноземних товариств та навчальних закладів на суму 740 крб. 75 коп. і внесено пропозицію обмінювати цю продукцію на "Університетські вісті" [16].

Праці професорів Київського університету у 1879 р. передано в дарунок Болгарській народній бібліотеці в Софії (зараз Державна бібліотека ім. Кирила та Мефодія). Такий же обмін здійснювали і наукові товариства, що діяли при Київському університеті. Наприклад, у звіті Київського товариства дослідників природи за 1893 р. зазначено, що у списку обмінної літератури 285 назв видань. Зокрема, надійшло з Європи 213, Північної і Центральної Америки — 48, Південної Америки — 10, Азії — 9, Австралії — 7, Африки — 3. Найбільше видань було отримано з Німеччини, Франції, США, Англії, Італії. Усього бібліотека товариства мала 293 назви іноземних періодичних видань. У свою чергу, Київський університет та його наукові товариства надсилали за кордон праці своїх викладачів. Викладачі університету надсилали зарубіжним дослідникам та викладачам різні експонати.

Так, у 1903~1904 рр. зоологічна станція у Вілла-Франко, організована проф. О.О. Коротневим на Середземному узбережжі Франції у 1884 р., надіслала колекції та матеріали лабораторії університету в Женеві, зоологічному інституту при університеті в Парижі, палеонтологічному інституту в Гейдельберзі, вченим Праги, Лейпціга. Вчені-медики Київського університету проводили експедиції з метою боротьби з різними епідемічними захворюваннями. Наприклад, у 1890 р. проф. Г.М. Мінх побував в Єгипті та Палестині з метою вивчення місцевих хвороб. У 1897 р. проф. В.К. Високович очолив експедицію в м. Бомбей для вивчення засобів боротьби з чумою в Індії. На засіданні товариства Київських лікарів з доповіддю про роботу експедиції виступив 27 вересня 1897 р. В.В. Підвисоцький, який серед іншого зазначив, що діяльність цієї експедиції виявилася найпліднішою, порівняно з експедиціями інших країн. Один з її учасників Д.К. Заболотний потім очолив аналогічні експедиції у Монголію, Персію, Месопотамію, Португалію [6].

За ініціативою викладачів Київського університету відзначалися ювілеї зарубіжних наукових установ, вшановувалися їхні видатні вчені. Наприкінці 1906 р. з нагоди 500-річчя Лейпцігського університету, Київський вуз надіслав свої поздоровлення. У зв'язку зі 100-річчям від дня народження видатного діяча сербського національного відродження В.С. Караджича університет направив привітання. 5 лютого 1909 р. університетська Рада, заслухавши повідомлення Кембриджського університету про заплановані заходи щодо відзначення 100-річчя від дня народження Ч. Дарвіна, доручила фізико-математичному факультету делегувати свого представника для участі в урочистостях. У 1891 р. було надіслано вітання почесному члену Київського університету проф. Берлінського університету Г. Гельмгольцу з нагоди його 70 річчя [7].

Київські вчені відгукувалися на визначні події культурного життя. У лютому 1885 р. проф. І.В. Лучицький звернувся до попечителя Київського навчального округу з проханням прочитати публічні лекції про Джордано Бруно безкоштовно. У 1893 італійський комітет по спорудженню пам'ятника Вергілію в Мантуї надіслав у Київський університет відозву із закликом організувати збір коштів. 15 грудня того ж року історико-філологічний факультет постановив розпочати

збір коштів серед співробітників університету. 12 березня 1890 р. попечитель Київського навчального округу задовольнив прохання прочитати публічні лекції О.В. Романовича-Славатчинського на тему: "Народи Балканського півострова та встановлення над ними турецького панування". Виручені кошти були передані чорногорцям для боротьби.

Збереглися у фондах державного історичного архіву листи вченого-лікаря Левківського А. до свого колеги Якова Афанасійовича в м. Харків, В своїх листах, які А. Левківський надсилав до Уїфаїни протягом місяця, з 10 листопада по 10 грудня 1902 р., він передавав свої враження про закордонні відрядження, про відвідування лекцій іноземних професорів, способи лікування нервових хвороб у Берліні, Відні й Парижі. В своєму листі до Якова Афанасійовича 10 листопада 1902 р. з Відня А. Левківський повідомляв, що відвідав у Німеччині і Австрії лекції тих професорів, які останній йому рекомендував, а саме: в Берліні професорів Йоллі, Опенгейма, Бенхарда, Ленафора, Менделя, Ротманна. Лекції він слухав як з психіатрії, так і з невропатології. Особливо йому сподобалися лекції професорів Менделя і Йоллі, на яких завжди багато слухачів і цікавий начний матеріал. Крім лекцій А. Левківський відвідав клініку Йоллі, два лікувальних заклади, де лікували світлом і будинок для душевно хворих.

В Австрії, де Левківський та інші українські вчені перебували з 17 по 20 листопада 1902 р., він відвідав лекції Бенедикта, Вінтернітца, Франца Кохварта, Нотнагеля, Вагнера, Крафт-Етінга і Редліха. Крім лекцій цих професорів, Левківський з дружиною відвідали в Австрії 9 інститутів для фізичного лікування нервових хвороб [17]. Лікування здійснювалося особливими грязями вулканічного походження, сухим повітрям, механічними апаратами Бандера, Герца, Френзеля та інших. Напередодні Різдва Христового доктор Левківський переїхав до Парижа, де протягом двох місяців стажувався в місцевих клініках.

Окрім викладачів класичних курсів та природничих наук, з метою набуття нових наукових знань, за кордон відбували викладачі вищих духовних закладів. Наприклад, на початку ХХ ст. була здійснена експедиція теолога Ашинова і архимандрита Одеської духовної місії Паїсія до Абісінії. Як відомо, це була єдина православна країна на Африканському континенті.

В українських університетах традиційно навчалось багато іноземних студентів. Інколи траплялися і несподівані речі. Так, 13 березня 1868 р. повідомлялося про скарги на незаконні дії полковника Филиповича, які щоденно надходили від прибулих до Росії на поселення болгар. 4 вересня цього ж року грек Афанасьєв скаржився на того ж Пилиповича, який вимагав від нього 1000 крб. штрафу [18]. Взагалі процедура отримання російського громадянства для іноземних освітян була не зовсім простою. Про це свідчить приклад прийняття підданства викладачем гімназії А. Білявським. 10 квітня 1901 за № 2896 від керуючого канцелярією Київського, Волинського, Подільського губернатора Леонтєва до Волинського губернатора надійшов запит щодо вихідця з Австрії Заремби.

Зокрема, чиновника цікавили питання про сімейне та майнове становище прохача, його віросповідання, національність, вид занять, спосіб життя, чи не перебував під судом та слідством, чи постійно перебуває в Україні або виїздив за кордон, чи вивчив російську мову, чи не цурається російського середовища і культури, чи перебувають в російському підданстві його батьки або близькі родичі тощо. 10 серпня 1901 р. була направлена в губернську канцелярію необхідна вичерпна інформація з проханням задовольнити клопотання австрійсько підданого. 22 серпня 1901 р. Департамент загальних справ Міністерства внутрішніх справ після отримання детальної інформації на підставі ст. 847 ІХ тому

УЧАСТЬ ВЧЕНИХ УКРАЇНСЬКИХ УНІВЕРСИТЕТІВ...

Зводу законів видання 1899 р. за розпорядженням товариша міністра Сенатора П. Дурново дозволив прийняти російське підданство австрійському підданому Іоану-Вікентію-Домініку Зарембі-Білявському [20]. Таким чином, процедура отримання російського громадянства на початку ХХ ст. була не такою вже простою і швидкою.

Окрім суто науково-технічних зв'язків, слід відзначити і міжнародні суспільно-освітні організації. Одна з таких міжнародних організацій виникла після того, як 9 квітня 1909 р. Київський Віце-губернатор Чихачов за поданням Київського губернського присутствія у справах про товариства затвердив статут Київського товариства Друзів миру. Згідно з статутом, метою товариства було поширення серед населення ідей вирішення міжнародних спорів на основі справедливості, незастосування військової сили, рівності усіх націй, проведення міжнародних з'їздів. Дія товариства поширювалась на територію України. Засновниками КТДМ були: граф Михайло Станіславович Тишкевич, який мешкав в с. Андрушівці Липовецького повіту Київської губернії, Георгій Омелянович Афанасьєв, Ольга Петрівна Косач (Пчілка), Карл Генріхович Гритшель, Конрад Осипович Гумшевич, Броніслав Станіславович Козловський і Оттон Томашевич Глінка. Членами товариства у 1909 р. були граф Вітте та генерал-ад'ютант Федір Федорович Трепов. 10 лютого 1910 р. під час перебування в Санкт-Петербурзі французької групи міжпарламентської спілки миру, товариство при посередництві Андрія Олександровича Бобринського надіслало їй привітання з метою співробітництва. 10 червня 1910 р. товариство приєдналося до "Міжнародного бюро миру в Берні".

Підтримували члени товариства стосунки і з Бюро миру в Буенос-Айресі [20, 42]. 26—29 червня 1911 р. члени товариства брали участь в Міжнародному конгресі в Лондоні, який розглядав питання взаємовідносин між Сходом і Заходом. 26—29 липня 1911 р. Чолганський Л.Е. брав участь у I Всесвітньому конгресі в Лондоні. В роботі конгресу брали участь лорд Уірдель, професор Ардель і доктор Шпалер. Всього в роботі конгресу взяли участь 1200 делегатів, які представляли 60 народностей і відділень товариства. Серед делегатів конгресу було більше 130 професорів міжнародного права, видатні антропологи і соціологи, 10 прем'єр-міністрів. Член товариства О.П. Пчілка засудила відмову учасників "Міжнародного громадського кодексу" в Стокгольмі князя Долгорукова, М. Єфремова, М. Брячанінова обговорювати питання прав Фінляндії та інших підлеглих Росії націй на самовизначення [21, 47].

Таким чином наше невелике за обсягом дослідження засвідчує надзвичайно важливу роль, яку відігравали вчені українських університетів у міжнародному обміні науковими знаннями і науково-технічному співробітництві Росії з іншими країнами світу у ХІХ— на початку ХХ ст.

1. ЦДІАУ — Ф.707. — Оп. 26. — Спр. 118. — Арк. 1.0 командирований декана юридического факультета університета святого Владимира Іванишева с учёной целью в г. Варшаву.

2. Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету 1834—1917 рр. Текст лекцій до спецкурсу "Культура України ХІХ- початку ХХ ст. - К.: Вид-чо-поліграфічний центр "КУ", 1994. - 34 с.

3. Университетские известия. ~ 1900. — № 8,10, И.

4. Катренко А.М., Катренко Я.А. Наукові зв'язки Київського університету 1834—1917 рр. Текст лекцій до спецкурсу "Культура України ХІХ— початку ХХ ст. — К.: Вид-чо-поліграфічний центр "КУ" 1994. - 34 с.

5. Там само.

6. ЦДІАУ - Ф. 2043. — Оп. 1. — Спр.156. Фонд М.И. Плохинского-преподавателя истории Харь-

ковской гимназии. Дело по рапорту Киевской губернской канцелярии в канцелярию опекунства иностранных подданных о жалобах болгарских колонистов на полковника Филипповича за наложение больших долгов и других обид.

7. ЦДІАУ — Ф. 2047. — Оп. 1. — Спр. 26. Архив профессора Пальчикова.

8. ЦДІАУ — Ф. 708. — Оп. 1. Совет 1901. - Спр. 71. - Арк. 3 об. Об утверждении профессора минералогии Венского университета Чермака почётным членом Киевского университета 26 июля 1901 г.

9. ЦДІАУ ~ Ф. 2018. — Оп. 1. ~ Спр. 47. Письмо Левковского о посещении лекций и клиник профессора Венье (1902).

10. ЦДІАУ — Ф. 708. ~ Оп. 344. — Спр. 176. Отношения между российскими и иностранными университетами.

11. ЦДІАУ — Ф. 385. — Оп. 1. — Т. 1. — Спр. 284. Экспедиция Ашинова и духовной миссии архимандрита Одесского Паисия в Абисинии.

12. ЦДІАУ ~ Ф. 385. — Оп. 1. — Спр. 285. Экспедиция Ашинова и духовной миссии архимандрита Одесского Паисия в Абисинии.

13. ЦДІАУ - Ф. 708. - Оп. 465 Совет. - Спр. 308. - Арк. 40. Участие Киевского университета в праздновании 50-летия Сиднейского университета.

14. ЦДІАУ — Ф. 127. — Т. VII. — Спр. 145. Тематический указатель студентов из Австрии, обучающихся в Киевской академии.

15. ЦДІАУ — Ф. 1152. — Оп. 1. — Спр. 18. — Арк» 6. Прибытие австрийских подданных через Измаил и Бессарабию (1900).

16. ЦДІАУ - Ф. 2052. - Оп. 1. - Спр. 1409-1412. Архив профессора Сумцова (1901).

17. ЦДІАУ - Ф. 2018. — Оп. 1. - Спр. 46~47. Письмо А. Левковского Якову Афанасьевичу 10 ноября 1902 г.

18. ЦДІАУ ~ Ф. 2043. - Оп. 1. - Спр. 156. Фонд М.И. Плохинского-преподавателя истории Харьковской гимназии. Дело по рапорту Киевской губернской канцелярии в канцелярию опекунства иностранных подданных о жалобах болгарских колонистов на полковника Филипповича за наложение больших долгов и других обид.

19. *Анисимов А.* Скорбное бесчувствие. На добрую память о Киеве, или грустные прогулки по городу, которого нет. — К.: Tabachuk L.D. 1992. — 263 с.

20. ЦДІАУ — Ф. 442. — Оп. 631. — Спр. 165. О принятии в подданство австрийского подданного Антона Зарембы-Белявского 5 апр. 1901 г.

21. Памятная книга "Друзей народа". — К., 1914.